
УДК 047.31 + 811.161.2

**ПЛЕНУМ НАУКОВОЇ РАДИ «Українська мова»
«Українська мова в Україні: сьогодення і перспективи»
(Київ, 5 листопада 2010 р.)**

**ПЛЕНУМ НАУКОВОЇ РАДИ «Українська мова»
«Українська мова в Україні: сьогодення і перспективи»
(Київ, 5 листопада 2010 р.)**

5 листопада 2010 року в Інституті української мови НАН України відбувся Пленум Наукової ради «Українська мова» на тему «Українська мова в Україні: сьогодення і перспективи». У засіданні взяли участь члени Наукової ради та завідувачі, професори кафедр української мови вишів багатьох міст України: Житомира, Тернополя, Харкова, Івано-Франківська, Ужгорода, Вінниці, Донецька, Острога, Одеси, Запоріжжя, Львова, Дрогобича, Рівного, Кам'янця-Подільського, Сімферополя, Полтави, Ніжина, Києва.

Відкрив зустріч директор Інституту української мови НАН України, голова Наукової ради «Українська мова», доктор філологічних наук, професор **П.Ю. Гриценко**¹. У вступному слові він зазначив, що саме положення про те, що удержавлення української мови — це загроза для інших мов є тією базовою спекулятивною тезою, яка ніби принижує і применшує наші зусилля у дослідженні сутності української мови, у визначенні її статусу, принижує і применшує наші зусилля щодо дослідження об'єктивного, глибокого вивчення функціонування української мови. Хоча ми радіємо з того, що українська соціолінгвістика сьогодні має значні здобутки (і це справді так), однак на сьогодні ми ще не маємо зведеної інформації про стан,

¹ Гриценко П.Ю. — директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор.

особливості її функціонування, не маємо зрізів за багатьма параметрами з багатьох регіонів України, і тому така непоінформованість — це прекрасний ґрунт для того, щоб спекулювати навколо мовних питань. Як нам видається, альтернативи щодо державності єдиної української мови в Україні немає. Ми сьогодні маємо дуже ретельно, докладно проаналізувати, що нам дало неправильне тлумачення Європейської хартії мов, маємо подивитися, яка справді мова в Україні є zagrożеною і що якій мові загрожує. Ми маємо виходити з того, що мова українська, російська чи будь-яка в Україні і поза межами України — це не тільки та мова, що тут функціонує, де ми визначили. Російська мова не функціонує лише в Україні. Ця мова має величезний простір, де формується російськомовний продукт. І цей російськомовний продукт доходить до України без перешкод. Чи є ще поза Україною такий ареал, де б українськомовний продукт так потужно формувався би і поставлявся би до нас в Україну? Немає. Для української мови єдиним материковим ареалом, де формується і розвивається українська мова, є Україна. І ми не можемо сьогодні допустити, щоб цей ареал, ареал функціонування української мови, був звужений, зредукований або й цілком занедбаний. Наш обов'язок як науковців — об'єктивно аналізуючи стан функціонування української мови або стан функціонування інших мов, дивитися на перспективу: що дає нам пропаганда чи обстоювання тих чи тих наукових тез і наукових положень. Якщо буде російська мова регіональна, чи російська — друга державна, — це фальш, це неправда. І ми маємо це чітко усвідомлювати. І тому ми повинні пропонувати навіть нашим можновладцям такі рекомендації, аби вони менше пускалися на слизький шлях щодо пропаганди тієї чи іншої моделі мовного розвитку.

Наш Пленум представляє різні регіони України. Є у залі представники як мовознавчої науки, так і соціологи в особі професора Шульги Миколи Олександровича — Президента Соціологічної асоціації України. На мою думку, таке поєднання суто лінгвістичного, соціологічного підходів, підходів і зіткнення, можливо, деяких проблем з різних поглядів, має стати імпульсом до того, щоб ми з Вами спільно виробили певні оцінки, моделі поведінки в цей непростий час.

Власне наукова робота Пленуму розпочалася із заслуховування доповідей, зазначених у програмі.

Г.П. Півторак² (м. Київ) у доповіді «Етно- і глотогенез східних слов'ян у світлі сучасної методології наукових досліджень» зосередив увагу на необхідності і важливості комплексного підходу до вивчення задекларованої проблеми із залученням не тільки лінгвістичних, але й історичних, археологічних та антропологічних матеріалів. Для цього потрібні фахівці широкого профілю з філологічною та істо-

² Півторак Г.П. — академік НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу загальнослав'янської проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

ричною освітою, яких нині бракує через вузьку спеціалізацію випускників відповідних факультетів вишів, що є кроком назад порівняно з класичною гуманітарною освітою XIX — початку XX ст. Адже завдяки комплексному дослідженню ще в середині XIX ст. петербурзький історик і філолог С.О. Геденов у праці «Варяги і Русь» (СПб, 1876) переконливо розв'язав «варязьку проблему», довівши, що прикликання варязьких князів справді було, але варягами називалися не скандинави, а прибалтійські слов'яни. Доповідач також обґрунтував безпідставність традиційних уявлень про східнослов'янську етномовну спільність VI — XII ст.

О.Б. Ткаченко³ (м. Київ) у доповіді «**Українська мова як державна у труднощах її становлення**» наголосив на труднощах становлення української мови як державної, що впливають з низки різних позамовних (політичних, соціально-економічних, психологічних та культурних) обставин, важливих у їхньому зв'язку з мовними явищами. Доля української мови, втім числі і як державної, як зазначив доповідач, залежить насамперед від долі України як держави.

М.І. Степаненко⁴ (м. Полтава) виголосив доповідь «**Мовна ситуація в Україні доби незалежності: тяглість і “новаторство”**», в якій, зокрема, проаналізував мовну ситуацію в освіті на Полтавщині. Саме з освіти треба починати процес одужання, дбати насамперед про українськомовний режим у школі, домагатися, щоб українська мова звучала не тільки на офіційному рівні, а й у щоденному спілкуванні, аби педагоги пам'ятали, що добре володіння рідною мовою чи не найважливіший атрибут фахової майстерності і високої духовності.

А.П. Загнітко⁵ (м. Донецьк) відзначив, що його доповідь «**Мовна ситуація в Донеччині: типологічний і соціолінгвістичний виміри**» є прикладним аспектом тих міркувань, які викладено в доповіді О.Б. Ткаченка та інших доповідачів. Докладно проаналізувавши дані переписів, зроблених у Донецькій (колишній Катеринославській) області 1897, 1939, 1970, 2001 років і соціолінгвістичні опитування з-поміж населення, доповідач акцентує увагу на тих змінах, які відбувалися на мовному тлі протягом 120 років, а саме, яка мова була домінуючою в той чи той період, які умови і чинники цьому сприяли. Показники комунікативної потужності, актуальні проблеми мовної політики, безумовно, впливають сьогодні на статус української мови як державної.

³ Ткаченко О.Б. — член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

⁴ Степаненко М.І. — ректор Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови.

⁵ Загнітко А.П. — академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

У доповіді «**Мовна ситуація в Україні у світлі сучасної соціології**» **М.О. Шульга**⁶ (м. Київ) поділився даними, які отримали соціологи за останні 18 років. Проведений фахівцями соціологічний моніторинг дав можливість простежити динаміку процесів змін свідомості щодо мовної політики. Це, зокрема, дані з 1992 по 2010 рік щодо мовного спілкування у сім'ї. Найбільший україномовний приріст відзначено у Західній Україні, надзвичайна стійкість притаманна центральному ареалу, інтенсивні процеси мовної самоідентифікації виявлено на Сході. Саме у східному регіоні, україномовне населення якого зросло з 4 до 12%, у споріднених мовах помітний мовний конформізм. У цьому контексті порушено проблему мовних процесів серед етнічних українців, які відбуваються досить суперечливо.

У доповіді **В.І. Кононенка**⁷ (м. Івано-Франківськ) «**Літературний стандарт і розмовне мовлення: процеси взаємодії**» основну увагу звернуто на регіоналізацію літературної мови, на обережне ставлення мовців до регіоналізмів, галичанізмів, а також на процес позбавлення українських коренів в окремих словах, як от: *гелікоптер, шпитальня, рівник, цукерня, мильня, лічниця* та ін.

С.Я. Єрмоленко⁸ (м. Київ) у доповіді «**Підручники з української мови: теорія і практика**» наголосила на актуальності проблеми, порушеної на зібранні. Повсякчас постають питання: які зразки української мови пропонує сучасний підручник у школі, яка мотивація тих лінгвістичних понять, що вводяться у програму? Без сумніву, програми переобтяжені науковими термінами. Для втілення процесу неперервної мовної освіти, на переконання доповідача, необхідно проводити роботу щодо збагачення словника, пов'язаного з профільним навчанням учня; вдосконалювати орфографічну грамотність та норми усного спілкування. Державотворча функція мови обов'язково має бути висвітлена у сучасному підручнику.

Доповідь «**Український правопис: соціолінгвістичний вимір**», яку виголосила **О.В. Гузар**⁹, присвячено аналізу правописних дискусій, що відбулися в українському соціумі на зламі ХХ — ХХІ ст.

Т.А. Космеда¹⁰ (м. Дрогобич) у доповіді «**Репрезентація комунікативного кодексу українців у пареміях**» відзначила, що у вигляді паремій в українській мові існують яскраві мовні зразки, які нада-

⁶ Шульга М.О. — доктор соціологічних наук, професор, Президент Соціологічної асоціації України, заступник директора Інституту соціології НАН України.

⁷ Кононенко В.І. — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, його почесний ректор.

⁸ Єрмоленко С.Я. — член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики Інституту української мови НАН України.

⁹ Гузар О.В. — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри рідної мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

¹⁰ Космеда Т.А. — доктор філологічних наук, професор кафедри мовної і міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

ють мові колоритності і самобутності. Синергетична сутність паремій полягає в тому, що вони надають мовленню етноцентричності, етнокомпетентності, етноусвідомленості та етновагомості. Українська пареміографічна традиція сформувалася у процесі активних наукових пошуків і широко репрезентує етнічний досвід українців.

У доповіді **Ю.Ф. Прадіда**¹¹ (м. Сімферополь) «**Роль факультету української філології Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського в удержавленні української мови в Криму**» основну увагу приділено подіям, які істотно вплинули на прискорення процесів, пов'язаних з розширенням функціонування сфери української мови як державної в Кримській автономії: 1) 31.12.1992 р. у Сімферополі вийшов перший номер газети «Кримська світлиця»; 2) 19.06.1997 р. у Сімферополі з'явилася перша українська школа-гімназія; 3) започаткування спеціальності «Українська мова і література» у Кримському педагогічному інституті ім. М. Фрунзе, який за 55 років з малочисельного відділення (всього 100 студентів) переріс в окремий повноцінний факультет української філології.

Доповідь «**Проблема двомовності вчора і сьогодні**» **В.С. Калашника**¹² (м. Харків) присвячено проблемі українсько-російської двомовності, яка в нинішньому її викривленні й сьогоднішній заполітизованості не лише не вирішує проблеми повноцінного функціонування української мови як державної за Конституцією України й чинним законодавством про мови, а й спричиняє протистояння в суспільстві, що загрожує існуванню самої держави. Саме це зумовлює потребу звернутися до наукових поглядів на проблему видатних вітчизняних лінгвістів, зокрема О.О. Потебні.

Г.П. Мацюк¹³ (м. Львів) у доповіді «**Соціолінгвістичні проблематики в історії українського мовознавства**» звернула увагу на проблему, чи був соціологічний напрям в українському мовознавстві; кого ми сьогодні можемо назвати представниками цього альтернативного напрямку; вказала на алгоритм відображення суспільної природи мови, детально проаналізувавши джерельну базу.

Г.М. Яворська¹⁴ (м. Київ) у доповіді «**Мовні конфлікти: штучні чи реальні**» відзначила, що комунікативні мовні конфлікти виникають на підставі факту існування різних мов. Мовне питання в Україні стало одним із ключових елементів політичної боротьби вже з перших років незалежності України. Протягом усього існування сучасної Української держави більшість політичних сил намагається розіграти «мовну

¹¹ Прадід Ю.Ф. — доктор філологічних наук, професор, декан факультету української філології Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

¹² Калашник В.С. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна.

¹³ Мацюк Г.П. — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Львівського національного університету ім. І.Я. Франка.

¹⁴ Яворська Г.М. — доктор філологічних наук, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

карту”. Розігрування відбувається в одному напрямі — політики апелюють до інтересів російськомовного населення, що не є випадковим. Тут є дві причини такого стану справи: 1) особливості мовної ситуації в Україні — наявність асиметричного білінгвізму (ті, які говорять українською, володіють і російською, а не навпаки); 2) недостатня ефективність офіційної мовної політики, яка ігнорувала реалії мовної ситуації в Україні, намагаючись, зокрема, обійти факт наявності в Україні білінгвізму та багатомовності.

У доповіді **І.П. Ющук**¹⁵ (м. Київ) «**Українське міжнародне законодавство і “Закон про мови”**» проаналізовано проект закону «Про мови в Україні», підготовлений О. Єфремовим, П. Симоненком та С. Гриневецьким, названий вченим класичним зразком “законодавчого шахрайства”. Доповідач закликає, що дозволити, щоб далі хтось збільшував наші кривди, нищив українську націю, ми не маємо права.

Доповідь **Л.Т. Масенко**¹⁶ (м. Київ) «**Динаміка мовних змін у диглосній ситуації пострадянського Києва**» присвячено дослідженню процесів, які відбуваються в мовно-культурному житті столиці, становлять особливий інтерес, бо вони визначають майбутній вектор розвитку мовної ситуації у всій країні. На жаль, за роки незалежності детальне соціолінгвістичне дослідження Києва вдалося провести лише раз — 2000 року завдяки ініціативі Ганни Залізняка, яка тоді керувала Центром соціологічних досліджень “Громадська думка” Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва. Проте динаміку змін у мовній ситуації Києва можна простежити за деякими загальноукраїнськими дослідженнями. Важливі статистичні дані містить, наприклад, монографія харківського етнологіста Володимира Скляра «Етномовні процеси в українському просторі: 1989 — 2001 рр.» (Харків, 2009), в якій проведено за багатьма параметрами порівняльний аналіз результатів переписів 1989-го та 2001 років. Зазначене дослідження засвідчує, що впродовж цих років співвідношення двох груп населення — українськомовного та російськомовного — за показником “рідна мова” зазнало найбільших змін саме в столиці. Число киян, які вважають рідною українську мову, зросло 2001 року порівняно з 1989 роком майже на 25% (24,9%). Водночас число тих, хто вважав рідною російську мову, скоротилося в столиці на 38,6%.

С.О. Соколова¹⁷ (м. Київ) у доповіді «**Міжмовна асиметрія як джерело інтерференції**» зосередила увагу на асиметрії мовного знака, яка в одній мові проявляється фактами багатозначності, омонімії, варіативності, паронімії та інших типів формально-семантичних відношень на різних мовних рівнях — від морфемного до синтаксичного.

¹⁵ Ющук І.П. — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри слов’янської філології Київського міжнародного університету.

¹⁶ Масенко Л.Т. — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету Києво-Могилянська академія.

¹⁷ Соколова С.О. — доктор філологічних наук, завідувач відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Ця асиметрія специфічна для мовної системи навіть якщо порівнювати в цьому плані досить близькі мови. Порушення цієї специфіки, тобто часткове перенесення відношень, властивих одній мові, на іншу — потужне джерело інтерферентних помилок.

Із заключним словом про роботу Пленуму виступив директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, який високо оцінив заслухані доповіді і наголосив на актуальності і перспективах окресленої проблематики.

В обговоренні доповідей узяли участь **В.М. Мойсієнко**¹⁸, **В.В. Німчук**¹⁹, **Є.А. Карпіловська**²⁰, **П.І. Білоусенко**²¹, **В.В. Грещук**²², **Н.М. Шумарова**²³.

Підсумовуючи результати своєї роботи Пленум прийняв ухвалу.

УХВАЛА

Пленуму Наукової ради «Українська мова» на тему «Українська мова в Україні: сьогодення і перспективи» від 5 листопада 2010 р.

Заслухавши та обговоривши доповіді провідних українських науковців, Пленум Наукової ради «Українська мова» констатує, що функціонування української мови в Україні не відповідає її статусові державної. Як засвідчують соціологічні опитування й соціолінгвістичні дослідження, в усіх сферах громадського життя України, крім освіти, реклами та кінопрокату, домінує російська мова. У деяких сферах, зокрема інформаційній та масовій культурі, нові реалії відкритого суспільства і ринкової конкуренції призвели до значного посилення процесів русифікації. Такий стан функціонування української мови

¹⁸ Мойсієнко В.М. — доктор філологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

¹⁹ Німчук В.В. — член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії української мови Інституту української мови НАН України.

²⁰ Карпіловська Є.А. — доктор філологічних наук, професор, в. о. завідувача відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

²¹ Білоусенко П.І. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Запорізького національного університету.

²² Грещук В.В. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного педагогічного університету ім. В. Стефаника.

²³ Шумарова Н.М. — доктор філологічних наук, професор кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

блокує реалізацію її державотворчої функції консолідації населення в межах своєї країни і становить небезпеку для самого існування України як суверенної держави.

Збереження в пострадянській Україні деформацій мовної ситуації, що відбулися під впливом асиміляційних практик радянської доби, стало можливим унаслідок відсутності послідовної державної мовної політики. За роки незалежності не впроваджено ефективної програми мовного планування, необхідного для збалансування міжмовних відносин, не вжито заходів, спрямованих на розширення функцій української мови в її статусі державної і механізмів контролю за виконанням 10-ої статті Конституції України. Це створило сприятливі умови для новітньої експансії російськомовного продукту в інформаційно-культурний простір України і збереження домінантних позицій російської мови в багатьох сферах суспільного життя.

Після президентських виборів 2010 р. мовна ситуація в Україні погіршилася. Розширилося вживання російської мови в органах влади як загальноукраїнського, так і місцевого підпорядкування. Активізувалися спроби впровадження російської мови як такої, що має функціонувати в ролі офіційної на всій території, що відображено, зокрема, в законопроекті «Про мови в Україні», поданому О. Єфремовим, В. Гринецьким і П. Симоненком. Запровадження російської мови як офіційної призведе до розколу України на мовному ґрунті і загострення міжетнічних відносин.

Особливо небезпечним для майбутнього української мови і Української держави є наступ на українізацію сфери освіти. Це засвідчує низка наказів відповідного міністерства, що ліквідували державний іспит з української мови у вищих навчальних закладах, скасували норму обов'язкового вживання української мови в тестах зовнішнього оцінювання, збільшили обсяги вивчення російської літератури в школах тощо.

Загрози, що постають перед Українською державою у зв'язку зі скороченням сфер функціонування української мови, потребують упровадження ефективної державної мовної політики, спрямованої на утвердження української мови як державної, а також на підтримку і розвиток інших мов, що вживаються на території України.

ПЛЕНУМ УХВАЛЮЄ:

1. Науковій раді «Українська мова» скоординувати зусилля фахівців Інституту української мови, Інституту мовознавства НАН України, кафедр української мови та українознавства вищих навчальних закладів на подальше випрацювання наукових засад мовної політики в Україні.

2. Науковій раді «Українська мова» визначити пріоритетні напрямки соціолінгвістичних досліджень, організувати розгортання цих досліджень, матеріали і узагальнення яких викласти в серії видань «Українська соціолінгвістика».

3. Науковій раді «Українська мова» створити міждисциплінарну групу для продовження моніторингу мовної ситуації в Україні.

4. За матеріалами Пленуму Наукової ради «Українська мова» підготувати аналітичну доповідь для органів законодавчої та виконавчої влади. Короткий варіант цієї доповіді опублікувати в українських засобах масової інформації.

5. Рекомендувати Міністерству освіти й науки України оновити програми навчання української мови, а також спростити виклад матеріалу в навчальних підручниках.

6. Звернутися з листом до Міністерства освіти й науки України про повернення вступного іспиту з української мови до аспірантури для всіх спеціальностей.

7. Науковій раді «Українська мова» опублікувати матеріали Пленуму окремим виданням.

Ніна Яценко (м. Київ)

Nina Yatsenko (Kyiv)

PLENARY MEETING OF THE SCIENTIFIC BOARD "UKRAINIAN LANGUAGE" IN THE QUESTION TO SOLVE "UKRAINIAN LANGUAGE IN UKRAINE: THE PRESENT TIME AND PERSPECTIVES" (Kyiv, 5 November 2010)

Виправте!

У статті *Ірини Ярошевич* Становлення й кодифікація української морфологічної термінології (Українська мова. – 2010. – №3. – С. 44 -54) на місці рос. э повинно стояти **ѣ** у таких словах: *мѣстоименіє (мѣстоимя)* – С. 45, нижній абзац; *дѣепричастіє* – С. 46, перший абзац; *недоумѣнный* – С. 46, другий абзац; *дѣслово* (двічі) – С. 47, третій абзац; *мѣстоименникъ* – С. 47, четвертий абзац; *мѣстойменникъ, дѣє-нарічник, мѣстоименіє, нарѣчіє* – С. 49, перший абзац та *імена діѣсловни, неопре-дѣленик* – С. 49, третій абзац.

Відповідальний секретар журналу